

Drame: 891an euskaldun gerla

XIPRI ARBELBIDE

Jean Martin de Hiribarren

Jean Martin de Hiribarren Dutari, Azkaine Etxeberrian sortu zen 1810eko maiatzaren 10ean. 1813an, Napoleon-en armadak Espainiatik Waterloora zihoazela, hemen gelditu baitziren, sekulako basakeriak eginez, Hiribarren familia Kaskoin herri-
ra joan zen ihesi, beste asko bezala.

Baionan egin zituen bere ikasketak, San Leon ikastetxean (orai, Le Guichot) Espainiako karrikan. Gero Seminario handian, oraiko "cité Lahubiague"-en tokian.

1833ko ekainaren 1ean apeztu zen eta Urruñara igorri zuten bikario eta Bardozera ondoko urtean. 1839an herri bereko erretor izan zen eta hor egonen da 1865 arte. Baionara etortzen da orduan, presondegiko eta fraile irakasleen erremusinari. Oho-
rezko kalonje izendatua da urte berean.

Tabernakleko zerrapoa konpontzean zauri bat egin zuen, zaborraldi edo tetanoza bildu eta horretarik hil zen 1866ko hazaroaren 26an.

Euskaraz eta frantsesez idatzi du.

Euskaraz publikatu izan diren lanak:

1845, *Iruñeko bestak* 1248 bertsu egin zituen Iruñeko beste. *L'Ariel*, Xahoren eugunkarian agertu zen parte bat, 8 aletan, urri eta hazaroan. Apez izana gatik, Xaho gorri, antiklerikal eta framazonen adiskidea zen: "Mon ami" deitzen du Xahok.

1853, *Euskaldunac* Euskal Herriaren historia 5.000 bertsutan; Iparraldea du aipatzen gehienik, bereziki Lapurdi. Lan honek eman omen zion Orixeri, bere *Euskaldunak* idazteko ideia.

1853, *Montebideoko berriak*. 43 orrialde, bertsutan. Ameriketara joaitearen kontra-
ko panfletoa: orduan gorenean zen Ameriketara joaiteko tirria.

1858, *Eskaraz egia*: erlijioaren apologia egiten du 159 orrialdetan.

Agertu ez direnak:

Hiztegia. Frantsesetik euskarara eta euskaratik frantsesera. 70 kaier. Diru eskasez gelditu zen inprimitu gabe. Lhande-ren hiztegiarentzat baliatua izan da lan hau.

Laborarien erran zaharrak. Bi kaier. Hemen daude zinezko erran zaharrak, bai eta berak asmatuak edo beste hizkuntzetarik euskarara itzuliak. Hemen ere medikuntza-
ren kontrako panfleto bat.

Laborariak. 2030 bertsu, laborantzaren ohoretan.

Napoleon lehen. 231 orrialde. Bilboko liburutegian dago. Inperadorearen apolo-
gia. Lafittek dio lan honetaz, harriturik dagoela, nola Hiribarren, bakezale zen beza-

lakoa eta gerlari baten apologia egin zuen. Azken lanean ere, ez da bada bakezale agertzen.

891an. *Euskaldunen gerla*. Hitzneurtuz egin antzerki bat da, kantu zenbaitekin: 859 bertsu.

Bere burua olerkari bazeukan ere, Lafittek dio olerkari baino gehiago bertsulari zela, sariak irabazi baditu ere. Aldiz, hitz laxoz idazle edertzat dauka.

Frantsesez

Erdaraz ere asko idatzi du orduan Baionan plazaratzen ziren egunkarietan: *L'Ariel* gorria, *Le Messenger de Bayonne* eskuindiarra eta *Le Courrier de Bayonne* Bonapartista. Ikus daitekeen bezala, gu baino mende bat lehenago ekumenikoa zen!

891an, eskaldunen gerla

Lan hau, Baionako Euskal Erakustokian dago, Daranätzen paperetan, beste aberastasun askoren erdian: Baxe Nabarreko estadoen txostenak, pergaminoak eta abar.

"D'auteur inconnu" idatzi du norbaitek tituluaren pean, eta hirugarren batek idatzi du: "l'abbé Hiribarren". Eta testuan, honen idazkera da. Zergatik ez zuen izen-petu?

Francisque Michel-en *Le Pays Basque* libururan (75-85 orrialdeetan) aipatzen da *Marie de Navarre* tragedia. Artikulu hori, hitzez hitz, Duvoisin-ek *Album Pyreneen* al-dizkarian idatzia da (1841ean, 90-102 orrialdeetan)"

Euskaldunen gerla dramari bezala hor ditugu Santxo Abarka, Ramiro, Abderram, Amburu, Osman, Santarin eta Hassan. Baina Euskaldun infantzonen partez, Marie erregeren alaba, Gaztelako Fernan Gonzalez Mariren senargaia, Stephana Mariren adiskidea eta Centulle gudaria, bigarren tragedia honetan.

Euskaldunen gerla-n ditugun Sala, Beltzuntze, Albret, Ori, Irthubia ez daude *Marie de Navarre* tragedian, bederen hor ditugun lerroetan.

Bururatzean emaiten ditugu ezagunak diren *Marie de Navarre*-ren bertsoak, konparaketak egin ahal izaitzeko bi bertsioren artean. *Marie de Navarre* ez ote liteke laiko batek (Duvoisin-ek berak?) ezkontza istorio bat sartuz egin beste bertsiotzat?

Euskaldun gerla dramak erakusten digu Euskaldun girixtino eta Mauru mahometanoen arteko gudua, fedearen izenean. Izenak ezagunak dira gure historian.

Etzauztiarrak Baigorriko infantzonak dira, Beltzuntzetiarrak Aiherrakoak, Urthubiatiarrak Urruñakoak, eta Sala asko bada alde guzietan.

Santxo Abarka 970tik 994ra izan zen Nafarroako errege. Aderram, abd el Rahman da eta Abd el Rahman III-ak sortu zuen Espainiako Kalifa.

Izenak ezagunak, baina ez dramari dugun giroan.

Santxo Abarkak, bere alaba eman zion emaztetzat Kordobako Al Mansur famatuari; mahometano egin zen neska Nafarra, Abda izenarekin, nahiz Bazkona deitzen zuten Kordoban. Gertakari hau 981ekoa dugu. Euskaldun eta mahometano ondo konpontzen ziren!

Hiribarrenek 891an finkatzen du bere drama. Zer gertatu zen urte horretan Nafarroan? Fortun Garcés, Garzia Iñiguez eta Urrakaren semea genuen errege Nabarran. 860ean preso hartu zuten Moroek, oraino errege ez zelarik, Oneka edo Iñiga bere alabarekin hain zuzen: gure dramari ere, bere alabarekin doa gudukatzera erregea.

Baina errege alaba hau, Mauruen kontra gudukatzeko partez, Abd Allah prin-tzearekin ezkondu zen, bilo holliiek arrakasta ba omen zuten Mauruengan! Muham-mad, bi hauen semeak, Muzua Nabartar "gatibo"-arekin seme bat izan zuen, Abd El Rahman III, Espainiako kalifaren sortzailea. Narbaitzek dioen bezala, historiako Eus-kaldun famatuena, Mahometano errege bat dugu!

Historia alde batetik ala bestetik har, gure dramako girotik urrun gaude. Eta ez da salbuespen bat. Hor dira ere Tudelako Banu Kazimtiarrak, Kordobako kalifaren emazte izan zen Kalam, Abd El Rahman II, Subh Al Hakam II.

Ez du drama historiko bat idatzi Hiribarrenek, baina joan den mendeko erlijio konkistadorearen ikusmoldea ezarri du Erdi Aroko Nafarren gogoan.

Ortografia

Hiribarren-en ortografia den bezala utzi dugu."K", c eta k idazten du; k, c hizkia "z" edo "x" irakur litekeelarik: ke, ki, khe, khi. Baina ez beti, hala nola *Escalduna* idatzi beharko lukeen.

"Z" eta "c" ren artean ere dudak badira "z" hizkiaz: *baizen*, baina *cerutik* eta ez *ze-rutik*; *bizi luzerik* eta ez *bizi luzerik*.

Ez, aditzari lotzen du: *ezda*, *ezbalitz*, *ezdukezue*, *ezbadituzte*, baina 200 bertsuan ez *liteke*. *Ezbat* ere ikusten dugu, bai eta *onda*, *ezguebiago*.

Ezda, baina *etzuten*: hor ere dudak baditu.

"G", u-rekin idazten du e eta i-ren aitzinean: *leguea*, *eguin*.

"J", Y idazten du: *yabetu*.

"X", ch idazten du: *itxura*.

Hizki ttikitán, (gehienetan frantsesez idatziak), urdinez idatziak diren lerroak, drama bera beltzez idatzia delarik, bai eta testuaren bazterrean edo huts guneetan.

Eskuizkribuaren orrialdeen zenbakiak ere ezarri ditugu testuan: 42 orrialde dira,

[1] **Drame**
891an
Eskaldun guerla
D'auteur inconnu
(L'abbé Hiribarren)

"D'auteur inconnu" urdinez idatzia du bigarren esku batek, lehen lerroak beltzez direlarik, eta "l'abbé Hiribarren" hirugarren esku batek idatzia da. "Drama"-ren testua beltzez idatzia da, erdarazko oharrak aldiz urdinez, ez idazki molde beraz, baina iduriz presuna berak: testua bera arta gehiagorekin egina dela dirudi.

[2] Il faut observer la médiane dans la récitation des vers. Elle consiste à couper le vers au 7.e pied, par ex.

Bildu zarete hunat, Eskaldun maiteac
Utziz zenbeit egunen lan eta trasteac

Si l'on n'a pas soin de faire comprendre aux acteurs cette observation essentielle, le spectateur ne comprendra souvent rien à leurs paroles.

[3] **Prologue**
Un acteur lentement

Bildu zarete hunat, Eskaldun maiteac,
Utziz zenbeit egunen lan eta trasteac,
Aitzeco¹ arbasoen zenbeit balentria,
Ohoratzen dutenac handizki herria.
Eskaraz nahi gare zuekin mintzatu,
Atzedenac ezpainac asikiren² ditu.
Badakitza³ askoc mintzaira zaharrac,
Greka eta latinaz dituzte sukharrac.
Dohazila hetarat orai argui keta,
Erraten dutelarik bere gure Aita!

Bortz aldiz zuec ere, hekin⁴ ingurutan,
Aho zabal zinautzen⁵ huntzen itchuretan.
Bakhotchac behar ditu aldiac bestaco,
Ezditezke hirriac⁶ bethi gorthendaco.
Urthe guziz aguintzen Eskarazko hitzac,
Gachtorik behinere, ez eta othoizac;
Etzaituztegu deitzen hemen unhatzerat⁷,
Hain guti ere gaizkiz nihor ithotzerat.

Badugu mintzaira bat, lurreco lehena,
Menditaco athekec zaindu daukutena.
Yakinec nahi dute zertsu den ikusi,
Haren arrimucoric ezdute ikhasi.

[4] Bortz urtheren buruan fransesac ezdaki
Franses ungui mintzatzan, erraten goraki;
Bainan Eskaldunetan eezda haur bat ere
Eguin dukena hutsic mintzoan batere.

Beharrac urrebilha itsasoz yoaitean,
Yakinen urre gare chokhortto batean.
Altcha beraz burua, Eskaldun zaharrac;
Sorthu nahi zaizkigu iguzki ederrac.

Un autre acteur

Yarri zaretenean zein bere tokian
Plaza inguru eguin yartzeco alkian.
Behar duzeu yakin hemen yaten dela,
zenbeit hurrupa ere eguin ditekela;
Bainan behar duzeu yatecotz ekharri,
Hala nola hiltzecotz duzeun egarri.
Maite zaituztegu bai, ezin guehiago,
Bainan gure buruac dire lehenago.

Les acteurs avalent quelques verres de vin.

Un acteur

Emagun⁸ guc bezala duzuela eguin;
Hitzari behar zaio arnotic eraguin.
Nor da hala mintzatzan nola gori⁹ dena,
Edo mahats odola zainetan duena?
Asko ditu arintzen lanerat yoaitean;
Hartaric zenbeit ihintz onda solastean.
Bada chedea dugu egun mintzatzeco,
Aitasoen gudu bata hautatuz bestaco.
Zortzigarren mendean, Eskaldun handia,
Menditan zagolaric yaun gueldi gueldia,
Afrikatic murruka ilkhiz¹⁰ soldaduac,
Espainian zituzten bethe eremuac.
Eguin zuten sarraski, hedatu nigarra,
Harmetan yarri arte Eskaldun suharra.
Galtzen bethe iphurdi gueroztic bazuten
Eta luzerat leher eguin izan zuten.
Entzuterat zohazte, egun handi batez,
Hekin odolaz eguin gure aiten bestez.

[5] **ABARCA**

Abarca, Eskaldunen erreguea.
Belzunce, Urthubia, Sala, Etchaz, guerlariac.
Albret, Ori, gorthesanoac.
Aderram, Amru Moroen, erregueac.
Ramiro, Santarin, guerlariac.
Osman eta Hassan gorthesanoac.

1. Aderram, Amru, Osman.

Ces trois héros se voient sur le théâtre à la suite d'une escramouche où ils ont surpris les Basques. Ils ne paraissent pas trop rassurés de leur victoire quoiqu'ils disent le contraire.

ADERRAM

Christau zakhurac, Amru, ditugu ehortzi^a,
Mahometi guduan gaina dute utzi.
Handi aguertu zare ezin guehiago,
Zuc eguin duzun lanaz harrituric nago.
Nihor guti da ozar¹¹, nola Eskalduna.
Badabaila itsurat odolean barna.
Ezdu deusen beldurric, lehoina diruri,
Ez dakit nola garen gu nausitu hari,
Ertzauzkeien¹² aiduru gu gain ethortzean,
Guduaz bertze asmu zuten bihortzean.

AMRU

Egorri baditugu zakhurac ihesi, tu^b.
Atheratu bagare gathaskatic¹³ nausi,
Mahomet handiari emotzu¹⁴ eskerrac,
Harc ditu oren onez piztu gure haurrac.

[6] OSMAN

Guti dire guelditu chutic zakhurretan,
Eta denec odola zariten zurutan;
Bainan hats gabei ere arropo darite,
Hilen artetic beldur eman nahi dute:
Hortzac hirrikan eta copeta goibelic,
Guziec paparoc¹⁵ dituzte ubelic.
Ezda bat, ezbat choilki, guibeletic yoa:
Beharric zuten buruz gu bezalacoa!
Hil guti da hargatic inguru agueri,
Ez dakit nola diren gorde¹⁶ beguieri.

ADERRAM

Ez othe da batere atzeman¹⁷ biciric?

OSMAN

Ezda Yauna, Santarin ethortzen bakharric,
Amarran badakarzke¹⁸ gathibo¹⁹ yosiac,
Iduritic hartzeco, etsaien nausiac.

Hona *Marie de Navarre* obratik ezagutzen ditugun pasarteak. Testeoa hizki berak agertzen dira txikitian, antzako pasarteak badirelarik. (8) eta (9)entzat ez da.

(a) - *Aderram*

Ehortci ditugu bai, Ambru, Cristau zacurrac,
Cer diren eracuxi profetaren haurrac.
Bihurtcen derauzkitzut merecitu eskerrac,
Zuc libratu dituztu, egun, Mahometarrac.

(b) - *Amru*

Hoinbertze laudorio, jauna, ez dut mereci
Ceren igorri-tudan gaichtaginac ihesi.
Esker hori zor duzu Mahomet handiari
Indar bethi eman du harc zure armadari.

ADERRAM

Errozu sar dadien, nahi dut ikhusi,
Ezda ibiltzen dena gudutic ihesi.

2. Aderram, Santarin

On conduit devant le roi Maure six prisonniers
qui n'ont déposé qu'au moment où ils mettaient
l'armée à l'abri d'une défaite. On ignore la qualité
et la valeur des prisonniers.

SANTARIN

Handia da Yaincoa, Mahomet profeta!^c
Hainitz urthez duzula etsai hilez besta!
Hemen ditu herrestan²⁰ sei zakhur ekhartzen,
Ederric gosta zaiku haukien²¹ garaitzen

[7] Hoic utzi arte harmac, eguin da sarraski.
Soldadu hoberenen icitzeco²² aski.
Harmada guerizean ematen zutela,
Hobeki harmaturic hastecotan guerla,
Ustecabez ditugu atzeman azkenac,
Itzuli batean ya suntsitzen zirenac.

ADERRAM

Hoitan²³ dire guziac? Ezda bertze nihor?

SANTARIN

Eguin behar derautzut min derautan aithor:
Gathibo haukiekin bat bazen andrea,
Khoroa zukeiena Baztanen berea;
Bainan etzuen uzten nihor hurbiltzerat,
Ekharria zirurin²⁴ nor nahi hiltzerat.
Ihesi yoan balitz ez nuen ukico:
Hiltzalea hil badut, ez nauzu nahico!
Abiatu denean canibetaz hilka.
Hetsi diot puñalaz hatsaren atheka.
Ikhusi dut erortzen beguiac idorric,
Gurutzea eskuan itchikiz²⁵ bakharric;
Lagun batec orduan hartu du besotan
Eta hilac bicia eman odoletan.

ADERRAM

Nor dire gathiboac? Badute icenic?

(c) - *Aderram dator 4 presorekin,*

Bia dire gizonac, hirun ciren emazte.
Andre zahar bat zagon gurutce bat escuan;
Marauzaz urratu du Santarinec, coleran.
Nescatcha gazte batec, tincatuz besoetan,
Dena odol sarraski, marrascaz, han ceraucan

SANTARIN

Ez dut athera ahal hitzic hekin ganic
Bainan egortzen ditut zure aitzinerat.

[8] Balin badute deusic berec erraterat²⁶.

3. Aderram, Abarca, Sala, Belzunce, Albret, Ori, Urthubia

Les prisonniers sont interrogés. Ils répondent hardiment et de manière à donner une haute idée de leur valeur présente et de leur conduite passée. Ils sont poussés par de fallacieuses promesses à renoncer au christianisme. Mais les Basques sont toujours fidèles à leur Dieu.

ADERRAM

Christau, zakhur umea, nola deitzen haute?^d

ABARCA

Christoren soldaduec erregue naukate.

ADERRAM

Bahakien etzela bertze erregueric,
Ni ikhusiz gueroztic Cordoban yarriric.

ABARCA

Ezdute Eskaldunec nausiric oraino;
Zorigaitzac banau ni egorri hunaino²⁷,
Nausi ditut lagunac, eta dire laster
Nonbaitic aguerturen, ikharatuz bazter.

ADERRAM

Nor haiz hi, lore samur doiean ilkhia?

ALBRET

Gorthean dut nic bethi yastatu ekhia;
Aldean dudan lagun, Ori deitzen denac,
Han berean zituen hartzen atseguinac.

ADERRAM

Nor haiz hi, muthil hazar²⁸, copeta goibela?

BELZUNCE

Belzunceren icena gorthean dabila.

ADERRAM

Eta hi, hor handia, nola haute deitzen?

SALA

Gudean nihorc guti duena icitzen.

ADERRAM

Nor haiz hi, bizar gabe, bephuruz²⁹ ozarra?

(d) - *Aderram-en aitzinean agertzen dira presoak:*

Cristau dohacabea, nolatan deitzen haute?

Abarca

Cristoren soldadoa, Nafarroaco errege.

URTHUBIA

Urthubiari gutic eguiten bizarra.

ADERRAM

Holatan Eskaldunen liliak zarete:
Garaituei mintzairac aphaltzen zaizkote!

[9] ABARCA

Ezdugu ezagutzen oraino nausiric,
Ezdugu bihotzetan Mairu amarraric
Gure lehoinac dire lecho³⁰ mendietan,
Ezduze haunitz hil yartzeco cantetan³¹;
Zenbeit banaka ziren abiatu biltzen,
Atzeman gaitutzue zirenen gordetzen.

ADERRAM

Nahi huke goibeldu gure bitoria:
Holatsu mintzatzen duc bethi eroria!
Bazakiagu hartzen gauzac direnentzat,
Urgulu zuen hitzei kausten³² ithurritzat.
Zuen zorigaitzean on bat erakusten,
Biciari diona arraio eguiten:
Arnegaturic Christo, nahi baduzue^e;
Gure leguea egune harturen duze ;

(e) - *Aderram-ek gomitatzen ditu beren fedea ukatzera.*

Harzazue orai lauec gure legea,

Arnegaturic Cristo, ostica gurutcea.

Eginen derautzuet ororen zoriona;

Cordoban izanen du bakotchac dohacona.

Oi, printceza gaztea, zure edertasunac

Mereci citukeien huntaz bertce fortunac:

Orai duzu bide bat eta hura bacarra;

Bihurtu behar zare Mahometen legera.

Maria

Ez dakit Mahomet, non den etez nahi jakin.

Ene patroin saildua! Zaude bethi nerekin

Aderram

Hobe duzu ahantciz. Cordobaco erregec

Eginen du zuretzat munduco erreginec,

Becaittiz, har lezaketen dohatxutasun bat

Laster egizu, laster gure lege saildurat.

Maria

Oi errege! lege bat da bacarric saildua:

Jesu-Cristo izan da gurutceficatua,

Odol sacratua hartaz gizonen salbatceco.

Bathaioco fedea ez dut ez ucaturco.

Aderram

Zoazte beraz, cristauac, ene begietaric,

Ez duzenaz geroz orai ezagutzaric

Zuen aldera dudan bihotz urricalmenduaz.

Prezaturic duze sarrichago menturaz;

Bainan, zuen onetan, laster gambia zaitetzte,

Ceren gaurtic, aintcina, demboraric ez daite.

Oraitic osticatuz zuen gurutzea.
Aguintzen derautzuet gora altchatzea.

ABARCA
Lehenago duc arrain mendiz ibiliren,
Lehenago cerua craskan eroriren,
Ezen baituc Abarca Mairu ikusico:
Harc duela harac Christo nihoiz ukhatuco!
Itchikatzi³⁵ hireztat atseguin hautuac,
Bekhaiztien odolaz maizenic hantuac ;
Ez duc Cordoban aski loria handiric,

[10] Sorrazteco nihoiz Christau irritsaric³⁴.

ADERRAM
Bihar ez duc izanen egungo galderic,
Ikhusac nahi duian izan guretaric.

ABARCA
Othe dakic zer duian ni ganic galdetzen?
Ez ahal duc Abarcaz aditu mintzatzen?
Pelaio Garcis eta erregue bertzeac
Eztzuiuan Mairuen hain etsai atzeac!
Ez hago yakin gabe nolacoac ziren,
Beldur guti ziteian zuen marauzaren³⁵!
Yakintzac emaztea nola dudan galdu;
Eta ezbahitz ere min hori hurrendu...!
Bahaki zonbat dudan higüin ilharguia,
Ondotric dohakona harmada lohia!
Santiago, San Fermin, Morthutz eta Cernin
Hil zituian erranez Christauei zer eguin,
Eta gueroztic aitec ichuri odola
Uste duc gure pizten unhaturen dela?
Hire atseguin lukec gu anai izaten,
Ahuspeka yarriac Mahomet othoizten!
Ezduc, ezduc eguinen holaco hirriric,
Lehenago gu ihar ehun ihurtzuric³⁶!
Mahometen icenac gaitic asaldatzen,
Etsaia zioagu orotan galdetzen;

[11] Izan bedi lureco haur dohacabena
Orai edo gueroan hari darraikona!
Ah! behin Eskalduna bahitz berreguintzen!
Nola European premu³⁷ zenean aguertzen!
Orai ere bil betza haurrac orotaric,
Neguz ezbadu aski, iguzkicotaric;
Zorrotz bitez ezpatac ezkin guzietan
Eta gorri Mairuen odol azken chortan!
Ezbedi gueldi hekin arrastoric³⁸,
Ezbadire Christautzen Mahomet utziric!

ADERRAM
Aski eta sobera³⁹ ya baduc erratic:
Hunar⁴⁰ hiru soldado zangoac arinic;
Eramazue yaun hau preso bihar arte:
Izanic dauka berritz gure begitarte!
Le roi Basque est détaché de ses compagnons et plongé dans une prison.

4. Aderram, Urthubia, Beltzunce, Sala, Ramiro

C'est le tour des autres prisonniers. Ils sont engagés à renoncer à leur foi et à suivre le croissant. Ils imitent leur roi dans leur réponse.

ADERRAM
Zuei naiz mintzo, gazte buru hobecoac,
Aguer zaitezte othoi adimenduzcoac,
Ezdukezue bihotz gaizki itzulia,
Samur zarete nola goizeco lilia.
Eguin duket bethicotz zuen zoriona,
Erresuman aguintzen nahi duzuen:
Mahometen leguea duenac hautatzen

[12] Bici onari dio bide idekitzen,
Christauec etzuketean halaco nausiric,
Eztzuten nihorc eguin haren libururic.

URTHUBIA
Ezdugu deusic nahi guc Mahometekin,
Eguiaren bideac dire Christauekin,
Ezda legue bat baizen cerutic yaustia,
Gure ganbiatzeaz hartazu⁴² etsia.
Mahometec Yainco bat dautzu erakusten,
Yainco hura bethitic Christauec bazuten:
Zer da zuen Mahomet, eta zer du nahi?
Hura gabe, lurean, bazen aski lohi⁴³!
Yaincoaz etziteken mintza baizic Yainco,
Ezda haren cerua guizonen beguico,
Mahometec ezdaki deus onic erraten,
Yakina zena badu bazterrerat uzten.
Zer nahi duen bethi ikhusten errech da,
Altchatu nahiaz du bere alboada⁴⁴,
Urgulua dario, ezdaki unguiric⁴⁵,
Yaiura⁴⁶ tzar athea dauka idekiric.
Ezdezake guizona eman Yaincoari,
Sobera lotzen baitu lizun ogaleri⁴⁷.

BELTZUNCE
Erresuma bat nahiz nolazpeit beretu,
Yende galdu guzia zuen amoratu.

[13] Ardietsi du behin galdetzen zuena,
Bainan haren legueac berekin du mina:
Suntsitu beharco da ilhargui erdia,
Laster bandera horrec eguinen aldia.

SALA

Ezda bici luzeric sentsucoi gorthentzat,
Zorigaitz erresuma hec dituztenentzat!
Zertaco nahi gaituc eman Mahometi?
Ezduc nihon guretzat halaco guezurti.
Bertzalde ez duc bera orori mintzatu,
Eta bietarat duc orduan yokatu:
Guerlari guizon eta profeta bezala,
Ceru-lurrac barean yosten zituela.
Han zuian hiltzale aipha ditekena,
Bainan nondic itchura profeta batena?

Les chefs Maures sont confus et ne peuvent plus entendre la voix de vérité qui les écrase.

RAMIRO

Erregueac ez dezake yasan holakoric,
Harritzen naiz uzteaz ya zuec biciric.
Aderram handiari hola mintzatzeco!
Ezda nihor izatu zuen copetaco.

URTHUBIA

Izatu du gorthean nihoiz Eskaldunic?
Ezda eguia heldu Mahometen ganic.

RAMIRO

Aderramec maite du bihozduen guizona,
Mahomet profeta da, haren haurra ona:
Oi profeta, eguizu Christau hemengoac

[14] Izan ditzen sinhestez zure legueacoac!

Cordobaco gorthean balohazke ungui,
Eman liozakete ekhiari⁴⁸ argui!
Ithurrien hirria, legarren gainean,
Ez liteke loharka⁴¹ gauen ilhunean.

BELTZUNCE

Suntsi bedi lurretic Mahometanoa,
Ezbeza toki izan eguiteco loa!
Ilkhia iguzkitic lerro lazgarritan,
Hedatu da ozarki⁴⁹ bertzen herrietan:
Bitoriec badute bere goibel aldi,
Zuen azken eguna hurbil izan bedi!

SALA

Eguina izanen zen egungo guduan,
Ezbaguine lerratu oihan goibelduan.
Halere Mahometec ezduke agurric,

Ezdu gutan izanen achkide limarric⁵⁰;
Eskaldunen nausia ezda guizonetan,
Gutiago nonbaitic ethorri hartzetan:
Bere nausia dute guziz goracoa,
Nonbait dabila beraz mairu sentsuzcoac!
Ohoinetan lehena, hiltzale nausia,
Nola diteke nihoiz cerutic yautsia?
Ez Mahomet ez bertzec, Eskal Herrietan,
Ezdute bat emanen sinheste berritan.

[15] Ezdire han buruac, nola chorienac,
Haizeac orotarab ibil-detzakenac.
Mahometez bertzeric dute adoratzten,
Ezdituzte ilhunbec loan lilluratzten.

URTHUBIA

Munduaren nausiec gaituzte beldurtu,
Bortz aldiz hekin harmac ditugu khamustu.
Yende zaharra bezin hazcar da gaztea,
Yupiter, Mahometez, berdin sinhestea:
Yaunen Yauna izanen Eskaldun Yaincoa,
Edo hitzac diona, guziz goracoa!

ADERRAM

Dohazila zakhur hoic bere aita ganat,
Bihar dire hiltzerat ekharriren hunat.

Ils sont renvoyés en prison où ils doivent attendre la mort qui leur est destinée pour le lendemain.

Osmin, Albret, Hasan, Ori

Deux prisonniers, jeunes gens élevés dans de trop grandes aises, se laissent fasciner par les promesses des Maures, ou effrayer par l'imminent danger du trépas.

OSMIN

Eguin du, muthil ona, zure izateac,
Ezbadituzte hartzen bertze sinhesteac;
Preso dire lagunac, hilen dire bihar,
Ezdute gogoetec luze izan behar.
Doiean zare sarthu bician oraino,
Etzaitela sorhaia⁵¹ bururic duzuino.

ALBRET

Cordobaco yendea etzait gaizki dela,
Bainan Christo uztea ezda hala hula.

OSMIN

Cordoban atseguinac bethi dire sortzen,

[16] Bestac besten ondotic ezdire guelditzen;
Guritasunac ditu besta Mahometec,
Ezdute haren haurra larrutzen azotec:

Christau hainitez gordez dutena eguiten
Mahometec araguiz du eguiterat uzten.

ALBRET

Bainan gure harmada ez da deseguina,
Barraiatu da choilki harmetan etzena,
Ethorriren da laster bere lehoinekin
Bihotz ona duela ekhartzen berekin.

HASAN

Eskaldun soldadua ez dire hunaco,
Atzeman dute etsai nahi bezalaco:
Orai ethorri dire bi lagun gureac,
Ekharritz erregueri guduco loreac.
Etsia hartazue, Albret eta Ori,
Eguiozue agur gure legueari;
Ez izan guehiago beldurric nihoren,
Aderramec zaituzte hainitz maitaturen.
Zorigaitzac zorion dautzue ideki,
Ezda nihor izanen lurrean hobeki;
Ezdire aguintzetan⁵² gauzac pasatuco,
Erregueac zuetaz dire bekhaiztuco.

ORI

Aberatsago dire Mahometeren haurrac,
Ezdituzte bestetan nahasten nigarrac,

[17] Ezdabiltza goseac, gu hainitz bezala,
Izan gabe erditan loaren etchola;
Aspaldion ez dugu nihon atseguinic,
Bici ganbiatzeac ezdaukue minic;
Bainan sinhestec barna dituzte erroac:
Nola Mahometentzat utz aiten lerroac?

HASAN

Nola dugun gorthean eguiten ikusiz,
Biluziren zarete mendetaco hisiz⁵³.
Ezdirenac gaur yartzen Mahometen haurtzat
Bihar izanen dire ihizi bazkatzat.
Buru gorriec dute berraturen⁵⁴ besta,
Odolac arintzen du Mahomet profeta.
Aguerrazue laster zuen ezagutza,
Hurbiltzen hari baita aphuru murrizta:
Oari zuentzat diren urrikalmenduac
Sarri izan litezke gora higuinduac⁵⁵.

5. Amru, Santarin

Les Maures sont on ne peut plus satisfaits de la défection des deux jeunes gens. Ils rient de leur naïveté à croire qu'ils seront récompensés.

AMRU

Christau zakhurac dire gogor sinhestetan,
Bi gazte badituzte hargatic saretan:

Ori eta Albretec beharrian dute,
Eguin zaitzen aguintzei hirria diote.

SANTARIM

Uste dute Cordoban ederki yostatu

[18] Christau zakhurak ere bestac maite ditu!

AMRU

Haur gazte hoic badire gorthean sorthuac
Erreguez behar dire hainitz maitatuac:
Behar diozu erran guretu direla,
Ezyakinez zer eguin egonez bertzela.
Berac eguitecotan haic eguin dutena,
Aguinozu⁵⁶ khoroa, gauza errech dena.
Guziec badituzte herbel⁵⁷ alderdiac:
Lerraraziz Abarca, oi gure Judiac!
Nola guinduken eguin Christauz herria!
Diotegun irabaz erregue gorria!

6. Santarim, Abarca

Les maures annoncent au roi Basque la défection de ses deux sujets et font une dernière tentative pour le gagner.

SANTARIM

Santarim eta Aderram elkarrekin dire,
Ez aphuru⁵⁸ chumean⁵⁹ bitorian ere:
Min lukete hiltzea etsai berezia,
Bideric balitz uzteco bicia.
Albretec eta Oric Christo utzi dute,
Cordobaco gorthea arrai⁵⁹ baitzaiote...

ABARCA

Haur dohacabe, maite, ezin ahantziac,
Zeben⁶⁰ aldean sobera gaztean utziac!
Berri on zin aukaten osaba batentzat!
Ah! Zorigaitz miletan zuen galtzailentzat!

SANTARIM

Erraten dautazu deus erreguendaco?

[19] ABARCA

Deusere, bainan deusic ezdute errateco.

7. Osmin, Beltzunce, Abarca

Un dernier effort sur les prisonniers. Réponse sans détour des prisonniers.

OSMIN

Zer nahi du azken hitz Abarcac egorri?
Hil oreña etzaio oraino ethorri.

BELTZUNCE

Ez du deus errateco nihori Abarcac,
Baditu aski orai barneco gathaskac
Berac egorria naiz horren erraterat,
Utzazue deskansuz nigar eguiterat.

OSMIN

Ez nohake horrekin behar dut bertzeric,
Ene nausiac daude bihotza zaurthuric:
Garratz zaiote, garratz, Abarca hiltzea,
Etzaiote badela halaco bertzea.
Gazte baita oraino, urrun maitatua,
Guduco eguintzetan gora aiphatua,
Ezdezake biciaz etsi hoin errechki,
Ezditu gogoetac barna eguin aski:
Mahometen leguea badu besarkatzen,
Ene nausiec khoro diote aguintzen:
Tronuan nahi dute, nola lehen, utzi,
Eta etsai zirela bethicotz ahantzi.
Galdeguiozu zer den haren azken hitza.

ABARCA

Hiltzea.

[20] OSMIN

Bainan hori da gauza bat latza.

ABARCA

Hil nahi dut, hil, hil, hil, bai ehunetan hil.
Ezguchiago hemen ni nahasten ibil.

8. Albret, Ori

Un dialogue entre les deux r n gats.

ALBRET

Marauzac hari dire orotan zorrozten,
Ezda hiltzeaz baizen solasic eguiten,

(f) *Girixtionak preso kantuz ari dira*

O Jesus dibinoa!
Zure amodioa
Hain da garbia!
Hain da eztia!
Ichurazu enegainera,
Ene bihorza izan dadin goihera
Heriora goateco.
Zureganaco
Nik dudan lehia,
Iduri ithurria,
Zurrutaca badoha.
Ene arimaren bilha
Zatozte, aingueruac,
Hunat guciac,
Eramateco airean,
Zuen hegalen gainean,

Gathiboec ez dute biharamun onic,
Hain ungui lohakote agurra eguinic!

ORI

Bardin gure harmada oro da suntsitu,
Ondarrez omen dire Mairuac yabetu.
Erreguek nahi balu gorde sinhestea,
Aski luke itchuraz Christoren uztea;
Bere luke khoroa, eta guerochago
Yar liteke beharrez fedean lehengo:
Ezda guero Mairua erdi hasarretzen,
Zorigaitz ezduena haren erran aitzen!

9. Albret, Ori, Abarca, Urthubia,
Belzunce, Sala

On fait croire aux r n gats que l'arm e Basque est d faite, et on les laisse parler aux prisonniers dans l'espoir qu'ils seront plus puissants que les Maures pour obtenir leur défection.

ALBRET

Ah! Zer behar guinduen, lagunac ikhusi!
Harmadaren ondarra yoan da ihesi,
Guehienac hil dire harmac eskuetan,
Ez beraz guehiago egon hekin goitan.⁶¹

[21] Bi soldadu badire orai ethorriac,
Hek ekharri dituzte sarraski berriac.

ORI

Bide bat baizen ezda bici luzatzeco,
Bitoria dutenac alde emateco...

ABARCA

Zer nahi ziznukete, arnegatu⁶² hitsac?
Guc beldurrez hartzea bideska likhitsac?

Ceruco loriara,
Jesusen icustera.

Khoroac

Eramateco airean etc.

Berac

Oi zoin den eder cerua,

Amodioz funditua!

Khoroac

Oi zoin, etc.

Berac.

Icus gaitzan lehen bai lehen,

Oi Jesus! zu bethi laudatcen,

Amodioz erreac,

Ceruc  aldareac!

Khoroac

Icus gaitzan etc.

Izan zazue, haurrac, beldur ceruaren:
Bici luzenac ezdu oneco bi 6ren.

ALBRET

Herriarentzat othoi luzazazu bici,
Eguia gordetzeac etzaitzala ici.

ABARCA

Nahi nindukec naski ikusi agurtzen
Etsai ene odolac duena gorritzen!
Ahalkatuz hemendic zohazte canporat,
Eroriac zarete etsaien hirrirat!
Etzen zuen zainetan Christauen odolic,
Orobat zitzaitzuen Mairuekin hilic!

URTHUBIA

Cordobarat beharrac andre galduekin
Baziren beraz bi haur Christau harmadekin!

BELZUNCE

Bestec iraunen dute ikusi artean
Christau hoic nahasteka Mairu sinhestean!

SALA

Hirriac dire laster nigar bilhacatzen,
Zoroec bi orenei sinhestea saltzen!

[22] 10. Amru, Aderram

Dialogue entre les deux rois Maures qui parlent des efforts tentés en vain sur les chefs Basques. Ils remarquent de la tristesse sur les renégats.

AMRU

Zakhurrec herioaz ezdute beldurric,
Christo dute munduan ikusten bakharric,
Doiean kasic zaizte guizon Erdaldunac;
Hekintzat oro dire sasi Eskaldunac:
Ah! Balakite bada hekien harmadac
Bilhutzen⁶⁹ dituela guduco paradac!

ADERRAM

Itchuraz izan gare ezin hobeaigo,
Etzuketan iguric solas ederrago:
Behartu bazaiote gu ez sinhestea,
Ordu da marauzari aldi ematea.
Bihar argui hastean, ahalic goizena,
Hoikien biciak du beharco izana.

AMRU

Hoienc behar luke eguin berehala,
Orroituric etsaia etehor ditekela.
Bainan ikhusi ditut Albret eta Ori,
Hara hantchet ilhunic, iduri bi eri.

Behar ditut arindu gortherat egorriz
Eta besten buruan hirriac ezarriz.

11. Cantac presondeguitic^{65, h, i}

Les prisonniers chantent derrière le théâtre, sans être vu. On choisira des voix différentes. Chant de mort du roi Basque. Sur l'air: adios ene maitea:

ABARCA

Non nauen ni zorigaitzac ondicoz pulunpatu!
Hulaco aphuruetan nor othe da guerthatu?

(g) Ozman presoen ikustera dator. Pairamen eta berriotez aipatzen dizkie.

Cer ihardexiren dut Aderram handiari?
Errefus diozula haren bihotz onari!...
Haren manuen contra ni ez naiteke ibil:
Cer erran behar diot? Cer nahi duzula?

Maria

Hil!

Bai ehun miletan hil!

Ozman

Ni ez naite mentura
Erregeri holaco solasen erraitera.
Ez duzu ezagutzen cer den haren colera.

Maria

Zu ikharatcen zaitu lurrezco gizon batec,
Eta ni legez beraz aingeruen Erregecl...
Ez, jauna, zoaci; ez naiz gizonen beldur;
Zu, zoaci heietara; egiozute agur.
Ai! cer, bici behar dut lege gabecoekin,
Ene ama maitearen sasinatzailekin!...

(h) - Ambrouk Marie babitu du. Hassan-ek salatu du Abd el Rabmani.

Abd El Rabman

Ehaiz, hi, Abdala bizarroaren seme,
Bainan bai Zahara mortuco zombait suge.
Ez dic Abdalac izan horrelaco semeric.
Habil niganic urrun, ez dezan nihorc erran
Mainhatu naicela adiskiden odolean.
Ez dic naski izanen hire aitac placeric,
Traidore bati bicia orain nic utcERIC.

(i) Abd El Rabman segur da giristinoak bilduko dituela. Bera zaie mintzo

Cristauac akhabo da zuen dohacabetasuna.
Egun da egun hura non zuen ziriona
Iguzkiac argitcen duen toki orotan
Hedaturen baita famaz...

Izan beza heldea,⁶⁸
Sendakari gabea:
Barnez duela har,
Chutic bedi ihar!

SALA

Chant de mort de Sala; air: Lengo Maiorazgoac.

Ceruco Yainco handia,
Hurbil da gure aldia,
Husteco lehoin mendia.

[27] Ezdut etsitzen gure herriaz,
Egun behera yarriaz.
Aitzitic utziz bicia
Beguirazazu guzia,
Ez utz galtzerat hazia.
Izan bedi bethi aski
Lazteco dohana gaizki,
Sinhestean bereziki.
Eskalduna bat egon denean,
Bertzen gau ilhunenean,
Bethi arguitzen duela,
Berthutea dariola,
Bazterrac yosta detzala

URRUNGO CANTA

Au fond du théâtre, un chœur fort et nourri. Air: Azeptico nechkatchac.

Eskaldunec ezdute sobra beldurtzeco,
Galduric ere zenbeit bere aitzineco:
Pelaioren lurrean sorthuren da buru
Harmekin zaintzeco mendien inguru.
Behar dire zorroztu haizcora herdoilac,
Gogortu ere suan nihongo makhilac,
Ilkhi hil edo bici etsaien biderat,
Ez utzi bakhar bat hatsaren hartzerat.

Gathibo guziac betan. Tous les prisonniers chantent cet air qui est connu et très bruyant.

[28] Dugun Yaincoa adora
Ceruetan dena guziz gora. (bis)
Min gogoan
Hiltzeracoan,
Yaun othoizten
Esku galdeguiten
Dugun Yaincoa adora
Ceruetan dena guziz gora. (bis).

12. Albret, Ori

Les renégats ont vu la cour du roi Maure et ne reviennent pas du luxe et du plaisir qu'ils y ont vus.

ALBRET

Zer urrerria eta zer cilharrerria!
Urre darion salan zer cadireria⁶⁹!
Ehunka da non nahi dilindan arguia,
Gauza guziek dute choratzen beguia.

ORI

Yanariei yanari bethi dariote,
Nihongo yaki⁷⁰ onec hemen gaindi dute,
Andreac ostez dire beguiac hirrian,
Ezdugu holacorik ikusi herrian.

ALBRET

Mairuac nausi dire atseguin orotan,
Ezda deusen eskasic hekin yostetetan.
Zenbat diren arraiac, zein eztiac ere!
Ezdute basetaric iduri batere.
Nongo guizonec dute hekien burua?

[29] Ardietsiac daude lurreco cerua!

ORI

Erresuma guziez dire yabetuco,
Eguinac dirurite khoro ekhartzeco;
Cordoba Granadari iratchikiz laster,
Hirriz emanen dute menditaco bazter.

HASSAN, ADERRAM

Un chef arrive haletant, pour annoncer au roi Maure l'approche de l'armée Basque. Elle a mis en fuite l'armée Maure.

ADERRAM

Unhatua⁷¹ heldu haiz, hi Hasan, nonbaitic.
Zer berri ekhartzen duc ibili tokitic?

HASAN

Zure soldadu oro dire, yauna, gaizki,
Ikusi dut hetazco nihon den sarraski,
Odolez hibaia da lehen haranean,
Eskaldun soldaduac dituzte gainean.
Hustu hurren da⁷² odol hanbat aiphatua,
Bitorien garaiaz bethi berotua,
Ihauspeka dabilta hautuen zirenac,
Bere kharreco nihor kaustu etzutenac.
Ethorri naiz lasterka horren erraterat,
Hor heldu da etsaia hegalez gainerat.

14. Abarca, Etchauz, Urthubia, Belzunce, Sala

Echauz a rencontré le roi qui le félicite de son arrivée attendue. Les prisonniers mis en liberté et victorieux des vainqueurs racontent leurs exploits

ABARCA

Athor, Etchauz handia, athor, hurbil hadi,
Egun hunec icena eguin derauc handi.

[30] Aitoren seme hintzen ezin ukhatua,
Utziren duc icen bat benedicatua;
Gutiren khoroan duc hain lore garberic,
Hire lorez mendiac zaudec aphainduric⁷³.
Odol onac ez beza hitan ukho eguin,
Yaincoac bici luzez haitzala berreguin!
Omen ederrenari emaneg gaindia,
Mendetan izanen haiz herrico lilia.
Ukhizoc bortzecoac hire erregueri,
Hemen beira egona azken orenari.

ETCHAUZ

Zuri, zuri, erregue, ohore guzia;
Zure eskolan dugu ikhasi bicia;
Zure arthec etzuten gutiago nahi,
Hazi ona guintutzun eman lanen bahi.
Baguindakien, yauna, gudu azkenean,
Ustecabez etsaiac yautsi zirenean,
Nola, zure egunac arguiz hurriskatuz⁷⁴,
Harmaric etzutenei ihesa errechtuz,
Erori zinen handi etsaien eskurat:
Nola ez lehia har holaco nausirat!
Ez bazine ozartu ahur bat yaunekin,
Bethicotz eguina zen Eskal-herriekin.
Andurin, Ezpelera, Suhy, Arthez, Garro⁷⁵,

[31] Eguinez ahal bezin handia zen lerro,
Bildu gare baltsarat⁷⁶; eta bero yarri;
Zu hartzalen odolaz guinduen egarri.

(j) - Armada girixtinoa sartzen da:

Abarca

Bentzutu dire behin Mairu icigarriac!
Eskerrac dituela Jaungoico cerucoac,
Eta eskerrac zuri, oi Fernando maitea!
Ez nuke aski khoroa zuri ematea;
Ez dut hartan complitcen obligacionea.
Munduco ontasunac ez dire bethicotzat;
Hobeagoric bada ceruetan zuretzar!

Zu zaitugu lehenic gathetic athera,
Zu baitzinen guretzat bitoria bera.
Ez gare enganatu; zu ikhus orduco,
Etsai lazgarriena yarri da beldurseo:
Ikusi ditut, yauna ene beguiekien,
Mairuric hazcarrenac zuritzen harmekin!

URTHUBIA

Yauna, zu hartuz gueroz, etsaiac lorian
Etzitazken hirritic gueldi bitorian.
Eman zinduen beldur ehun lekhoetan;
Etzaukaten indarrie bertze lehoinetan:
Ustecabez hartzea erregue Abarca,
Iholdean zitzaizen higatea Arca!
Eztuten besta beziac gueroztie buruan,
Hori entzunic nago orai inguruan.

ETCHAUZ

Bazakiten bai ungui Abarcaren berri,
Hekin ozpina zaitu ceruac egorri
Eztizutzen ahantziz zer zintuen bestac:
Hekin lerro suntsitzen bethico yostetac!
Yaun handia, bakharrie zure beretzeco,
Africa bera zuten bethicotz utzico!

[32] Zuc hil ziniotzaten aitei bere haurrac,
Zuc sarraskitan utzi erreguei bulharrac.
Nola beraz guc ere, zu ahantz erregue?
Norc eguin, zuc bezala, etsaiari legue?
Athera zarenean zure lagunekin,
Bitoria yarria da arjnic gurekin.

BELZUNCE

Bai beharric erreguec ezpata du uki,
Beharric diozue athea ideki!
Eskaldun oro zaizec yarrecki ondotic,
Arrapoa⁷⁷ yarian, sua copetatic.
Ezagutuz nauzitza lehen zituztenac,
Hartu dituzte betan bide hoberenac;
Kikizaz⁷⁸ yautsi dire hurrisku erdirat.
Mazoac arruppeka⁷⁹ arthikiz etsairat.
Oi hura herieco sukhardun yaiura!
Mairuec etzakiten holaco hestura!
Lehen orrotie ziren abiatu laster,
Itsurat hari ziren marauzaz ematen.
Nahas mahaska laster, norat yo ez yakin,
Lazgarrien gathaska zuten elkharrekin.

SALA

Zorionean ziren, bahi⁸⁰ bitoria;
Etzaukaten hain labur bakezco loria
Bere eta bertzenec galkhan guizenduac,

[33] Eguinac bere ustez bethico guduac
 Ustecabez zaiote zorigaitz ethorri,
 Guti da goragotic hain behera yarri.
 Etche ala canpotan ceharuac dire,
 Ihesaren bideric ezda nihon ere,
 Hibai guziac dire odolez zurrutan,
 Ezdute nihor chutic hain lerro handitan.
 Oihuz yarri zaizkote bere erregueac,
 Nigar eta othoitzez, yoric ahalgueac;
 Hasi dituzte behin hotzenac berotzen,
 Etziren harmac utziz bederen erortzen:

ETCHAUZ

Orduan ikusi da sarraski handia;
 Noiz eguin du odolac halaco gaindia!
 Lurra eta hibaiac gorrituac ziren,
 Bazter guziac landa herio beltzaren.
 Nola etziren behar hortzac carraskatu!
 Noiz sabel guehiago othe da urratu!
 Batentzat hamar etsai baziren orotan,
 Bainan zorrotzic zauden gureac hortzetan,
 Erregue inguruan ikusten zutela,
 Eta beharrenei esku ziotela!
 Mairu lerroac ziren erroz gora yartzen,
 Ezbaziren arinic ihesari lotzen,

[34] Orroa zaritela, achola gutitan
 Nihorc ikus zetzaten bere lasterketan
 Sega hari⁸¹ denean belhar ebakitzen,
 Nola du sail osoa lurrerat egortzen,
 Erregueren haizcorac halatsu guizona
 Uzten zuen lerroka bidetan etzana
 Galdu dire osteac, ihesi yoaitean,
 Bainan ez gutiago gudu eguitean:
 Abarcac behin zuen harmada salbatu,
 Harmadac guero bera hiltzetic beiratu,
 Hiltzetic beiratuac eraman du gaina:
 Zein den egun dohatsu yende Eskalduna!
 Erregueac hor dire odola yarian⁸²;
 Dugun cerua lauda gure bitorian!

15. Abarca, Aderram, Amru

*Les rois Maures devenus prisonniers et interrogés par
 le roi qu'ils avaient condamné à mort. Générosité du roi
 Basque envers les Maures, en plaignant le sort des deux
 renégats qui ont péri dans le combat.*

ABARCA

Atzo ni, egun zuec; hola da guerthatzen,
 Zoro da erortzeaz ezdena orroitzen!

Mahometec galtzen du beraz bitoria
 Ezdu bethi beiratzen haustetic haria!
 Ochala bazinute ungui ezagutzen
 Guezurri zaituztena mendez enganatzen!
 Ez da hemen tokia hedatzeco argui,

[35] Gauza nahi nukena erakutsi ungui;
 Nahi dut choilki yakin zertan zabiltzaten;
 Zuen herriac utziz, bazterren nahasten?

ADERRAM

Hobeki izan nahiz herri dugu utzi:
 Andaluziac nola ez hirritsa⁸³ untzi?

AMRU

Handia da Yaincoa, Mahomet profeta,
 Haren haurrac behar du guerla eta besta.

ABARCA

Ohoinen lanac dire asko heriotze,
 Hekin lanac ere bertzenaz yabetze.
 Atzo nahi zinuten Christau mudarazi⁸⁴,
 Arthikiz beguitarat arraizien⁸⁵ hazi;
 Zuen hitz zuritarat lerratu baitire.
 Gure gortheco bi haur gudian hil dire:
 Hec ikhusi ondoan Mahomet agurtzen,
 Hirri onic zinuten elkharri aguintzen!
 Zer balentria bada haur lerraraztea,
 Doiean zakitenac zer den sinhestea!
 Baditezke non nahi buru arinenac,
 Ezdire bakhan gazte ahautzen direnac.
 Ezda nihor mairutzen hobe izateco;
 Mahometec gaina du garbi lohitzeco!
 Ala uste duzue ezdakigun berri,
 Zuen yauregietan nigar eta hirri

[36] Aldizka dabilta, hedatuz ikhara,
 Noiz nahi odolean dutela ganbara...?
 Cordobaco erregue, omenez hazcarra,
 Ezdiat izan nahi hi bezin ozarra;
 Ezbaitut atsequina odol ichurtzetan,
 Eguinen nauc yakinsun dituian chedetan:
 Aguintzen duc uztea bethi Eskal herri,
 Gordetzen duialarik hire bici berri...?
 Atzo niri erranez ahal haiz orroitzen;
 Hartaco hau galdeac naski espantitzen?

ADERRAM

Guc gaizki eguin dugu zorion bidean,
 Ezguindaukan zorigaitz hoin hurbil aldean:
 Zuc nahi duzun oro eguiterat nago,
 Ezdut zure herrian oinic sarthu gogo.

ABARCA

Hic bertze erreguea, beldur bezin zuri,
Utziren duc bakea Eskal herrieri?

AMRU

Yauna, bicia badut egun ardiesten,
Mila lekhoa⁸⁶ bide laster ditut husten:
Mahometen nahia zen zakhur hiltzea,
Legueari zarraicon gure mintzatzea.

ABARCA

Edozeinen hiltzea zuen legue bada,
Guziei barkhatzea Christauen legue da:
Zohazte erraterat zuen herrietan

[37] Christauen argui gainac erakuspenetan.
Ungui nahi duzue lan tzarren ondotic:
Mintzo naiz atzo zuec hil nahi tokitic!
Hemen nuen nic egun galdu behar buru.
Zuen yende galdua zagala inguru.
Zuec zuen ahoaz, erranen zinuten
Abarcaren berthutec zer beldur zuketen!
Haren buru gorria, ibiliz herrestan,
Eman gogo zinuten trufazco bidetan!
Etzineten yakinac zer eguin nezaken,
Atzematen banuen zuetaric azken:
Abarca hil eta zen zuentzat hirria,
Nic etsaiei barkhatuz handitzen herria!

ETCHAUZ, BELTZUNCE, SALA

Les rois en se retirant ont provoqué Abarca qui les a tués l'un après l'autre dans un combat singulier et national.

ETCHAUZ

Izan dute erreguec zor zitzaiotena,
Norc asmatuco zuen hekin beztasuna⁸⁷!
Athera direneco hemendic canporat,
Deithu dute trufatuz Abarca gudurat,
Erranec eguin oro bertzenac zirela;
Eta nausitasuna prestamuz zuela.
Bia ziren, hura bat, bainan hala ere
Etzen hura guizona lazteco batere.

[38] "Sobra⁸⁸ izan ondoan, etzohazte arin;
"Zuen nahia bada nahi nuke eguin;
"Yar zaitetzte banazka, diote erraten;
"Nahi dena lehenic hurbiltzerat uzten..."

BELZUNCE

Ikusi dut orduan uste ez nuena;
Amru zuri hurbiltzen, maltzurtean barna,

Puñalic zorrotzena mahukan⁸⁹ gorderic,
Abarcari sartzeco bazuen arteric,
Mazoa aguerian guerritic zuela,
Dilindan, bi ahoco canibet zabala.
Etzen behar lagundu Abarca handia
Bethi du bihotzean kharraren gaindia;
Tiesoki⁹⁰ zen egon mintzatu tokian,
Amruri hats astia utziz aitzakian.
Amruc dio mazoaz burutic ematen,
Bainan punpac lurtean harrabots eguiten,
Hartzen du canibeta, bainan hura ere
Abarcac ezeztatzen, min gabe batere;
Nahi zuen puñala orduan athera,
Bainan etzuen izan hartaco parada;
Bertzeac zuen hartu bere bi besotan
Eta lurrerat ziren biac yoan betan.
Han hartuz cintzurretic etsaia Abarcac

[39] Yauzarazi ziotzan nihongo marrakac,
Eta ezbaiztzoen amorric galdetzen,
Mihi canpo zuena dio idekitzen:
Etzuen guehiago Amruc dichidatu⁹¹:
Eian dion profetac mihia bihurtu!

SALA

Hazcarrena bici zen, Aderram mustarra,
Etzuen eguin gogo lezerat lasterra.
Mairuec etzaukaten nihor hazcarrago,
Eman zuten bortz aldiz lehoinez gorago;
Bazen ikharatzeco edozein guizonen,
Bainan ez hormatzeco, Abarcari zainen.
Halaco gudu guti ikusi ahal da;
Atseguin ziotela sinhesteco bada;
Elkhar ganatu ziren hirri zaritela,
Nahiz etzen hirria bertzena bezala.
Aderramec bizcarra zuen zabalago,
Buzur ere ziteken aphur bat gorago;
Larri zituen zainac beso hastuetan⁹²,
Chimizta bezin zorrotz beguiac copetan.
Abarcaren gorputzac, iduri zumea⁹³,
Aguer zuen goraki amaren semea;
Bazabilan airetan, eta zen erneric,
Ethortzean nihondic canibet sistaric.

[40] Makhilac bi pusketan dituzte ematen,
Haltzairuac erditic zaizkote eguiten,
Itzulika dabilta guerritic lothuac,
Azpi ala gainean hastetic aldizka;
Bilduz behin ichterrac, ondoan luzaka;

Odolez goibelduac herrauts iguerian;
 Ahotic arrapoa ogalez yarian.
 Aderramen orroa doha handituaz,
 Espantitua dago ordain bihurtuaz:
 Hala ziren Titanac lehen espantitzen,
 Alferretan ahalac ikhusiz higatzen,
 Yadanic yarría hestura handitan,
 Altchatzen da Mairua indar bilduetan,
 Bainan lurrerat doha, eta itzulika
 Han dabila ahuspez eta herrestaka;
 Nahi du arte batez puñala hedatu,
 Bainan artechki⁹⁴ zaion Abarca makhurtu;
 Gueroztic zagon arras barnez harrítua,
 Irchura deseguina, sahetsa zaurthua,
 Beguiac hanpatuac, deusic ez ikusten,
 Indarrez gutítua, bihotz yoana;
 Adarrac malkho handiz copeta erdian,

[41] Ukhabilaz eguinac higitze aldian;
 Sudur eta ahotic odola zurrutan,
 Ingarri⁹⁵ yarría itchura zauritan;
 Min guzien gaíndian, ezin izan harsa;
 Buruz sorkhatu behar gorritu herrautsa!
 Amor eman beharra, orroz da altchatzen,
 Berritan guduari zaiolaric lotzen.
 Abarcaren besoac etzion bakeric,
 Ematen zion zafla, zaflaz berraturic⁹⁶.
 Behar zen laster hala hesturan aurkhitu,
 Lehoinen aztaparrac uki minac ditu:
 Indarrac higatuaz betan zen erori,
 Idekiz zabal cintzur intzirin minari,
 Abarca baitzohacon esku ematerat,
 Beiraturaz errabian bihotz alderdirat,

Ematen dio sista canibetarekin,
 Etsaia nahiz bildu yoaitetarekin.
 Lasterra zen yocoa, herioa segura,
 Abarcac ez izanez zuen zaludura.
 Bainan gorphutza zuen bere menecoa;
 Eguinarazi zion laster frichtacoa;
 Eta azken aldicotz oloan⁹⁷ ziola
 Aderrami ematen cinki ukhabila,
 [42] Ikhusi zuen lurra errozgora yotzen,
 Galdetuz etzizaion Mahomet ethortzen.

ABARCA

Etsai buruzaguiac izan dire yoac,
 Ettetzaken ganbia baizen herioac,
 Gure hiltzeco zuten besta abiatu,
 Hemen behar gintuzten guziak urkhatu.
 Herioaren biztan barkhatu guinoten;
 Halere herioa guretzat zaukaten.
 Ezdakite Mairuec zer den ezagutza,
 Harri iduricoa da hekin bihotza:
 Biba Yaincoa eta biba Eskalduna.
 Ez bedi gutan nihor izan Erdalduna.
 Zain detzagun herriac; ez ahantz odola
 Hekin haurrec ichuri dutela,
 Nahiz zaindu fedea eta egon garbi.
 Dugun bethi gathe bat aitekin zurubi.
 Gal betzate mintzairac Español, frantsesac;
 Ahantz bitez non ziren lehen Anguelesac;
 Ethortzean atzeac urrun herritaric
 Ezbezate eraman bakhar bat gutaric.
 Eskalduna hemen zen nihor baino lehen;
 Ezbeza desterruco nihoiz eguin auhen
 Handi bedi herrian lehen handi zena,
 Iraupenari dauko noizbait oren ona.

Hiztegia

- 1 *aitzeco* = aditzeko, entzuteko
 2 *asikiren* = auskiren
 3 *Badakitzate* = badakizkite
 4 *bekin* = haien
 5 *zinauzten* = zeundeten
 6 *birriac* = irriak
 7 *unbatzerat* = aspertzarat
 8 *emagun* = demagun
 9 *gori* = ugari
 10 *ilkbiz* = jalgiz
 11 *ozar* = aho gorri
 12 *etzauzkeien* = ez zeudekeen
 13 *gathaskatic* = gatazkatik
 14 *emotzu* = emazkiozu
 15 *paparoac* = oilo papoak
 16 *gorde* = izkutu
 17 *atzeman* = aurkitu
 18 *badakarzke* = badakartzake
 19 *gathibo* = gatibu
 20 *berrestan* = narran
 21 *haukien* = hauen
 22 *izitzeko* = bildurtzeko
 23 *boitan* = horietan
 24 *zirurin* = zirudien
 25 *itcbikiz* = atxekiz
 26 *erraterat* = esaterat
 27 *hunaino* = hunaradino
 28 *hazar* = ausarta
 29 *bepburu* = bekain
 30 *lecho* = laxo? libre?
 31 *cantetan* = bazterretan
 32 *kausten* = kausitzen
 33 *itxikatsic* = atxik itzak
 34 *irritsaric* = zalekeriarik
 35 *marauza* = ganibet handi bat
 36 *iburtzuric* = trumoirik
 37 *premu* = ondoregoa daukan seme zaharrena
 38 *arrastoric* = seinalerik
 39 *sobera* = gehiegi
 40 *hunat* = honarat
 41 *lobarka* = lokar
 42 *hartzazu* = har ezazu
 43 *lohi* = lokatza, zikina
 44 *alboada* = alborada
 45 *ungirik* = ongirik
 46 *yaiura* = joera
 47 *ogale* = txerri janaria, zikinkeria
 48 *ekhiari* = eguzkiari
 49 *ozarki* = suharkai, molde ausartean
 50 *limarrik* = txikienik
 51 *sorbaia* = gogortu
 52 *agintzea* = hitz emaittea
 53 *hisiz* = temaz, pasioz
 54 *berraturen* = handituko, berrituko
 55 *biginduac* = nazkagarritzat emanak
 56 *aguinozu* = agindu iezaiozu
 57 *herbel* = ahul
 58 *aphuru* = eragozpen
 59 *xumean* = txikian
 59 *arraia* = alaia
 60-1 *zeben aldean* = zuen gain, beren gain
 60-2 *ez duena baren erran aitzen* = ez duena hark errana aditzen (entzuten)
 61 *bekin goitan* = haien itxaroten
 62 *arnegatu* = bere sinesteari uko egin
 63 *bilatzen* = topatu nahiz ibiltzen
 64 *kausturen* = kausituren, aurkituko
 65 *Done Yoaneco* = Donibaneko: Urthubia, Urruako jauregia da
 66 *aralde* = talde handi
 67 *herbelac* = ahulak
 68 *heldea* = izurritea
 69 *cadireria* = alki asko
 70 *yaki* = janari
 71 *unhatua* = nekatua
 72 *bustu urren da* = laster hustuko da
 73 *aphainduric* = dotore eginik
 74 *hirriskatuz* = arriskatuz
 75 *Etzaux Baigorriko jauregia*. *Andurin* = Mauleko jauregia. *Suby* = Urketako jauregia. *Dartbez* = Donapaleu eta Mauleko familia handi bat. *Garro* = Lekorneko jauregia
 76 *balisa* = gizon asko bildurik
 77 *arrapoa* = gozoa
 78 *kikiza* = irrintzinen antzeko oihu bat
 79 *arrunpe* = arranpe, ubil
 80 *bahi* = hartu
 81 *hari* = ari
 82 *yarian* = burrustan

- 83 *hirrits* = atsegin
84 *mudarazi* = alda arazi
85 *arraizia* = bonnes manires, jendetasuna
86 *lekboa* = 4 kilometroko neurria
87 *beztsunna* = beltztasuna
88 *sobra* = sobera, gehiegi
89 *mabukan* = besoan
90 *Tiesoki* = sendoki, tente

- 91 *dixidatu* = desafiatu
92 *beso bastuetan* = beso has
93 *zumea* = mimena
94 *artexki* = trebeki
95 *ingarri* = egingarri
96 *berratu* = bat bestearen ondotik eman
97 *oloan* = lokian